

„Szól az ágyú” – és naplót írnak

A budapesti ostrom túlélőinek élményei

„Óh! Borzalom!” – kiált(ott) föl Bocatius, meglátván Buda romjait. Az ostrom szó hívja elő tudatomból e fölkiáltást, hisz a 16/17. század fordulóján élt költő-politikus már fölismerte, hogy a történelem Magyarország lakóit önző nagyhatalmak közé szorította. Buda várát „undok viperafajzatok” dúlták föl, de „rongált Budának tornyai állnak”, s ezt nem csupán Berzsenyi Dániel láthatta így, a címben idézett Illyés Gyula írta *Buda, 1945.* május című versében: „Elképzelem (s ez a valóság) / egy ország rom-csúcsán ülök...”

Az ezerkilencszáznegyvenes években kislíúként a Petőfi Sándor utcai Híradó moziban sok háborús tudósítást láttam. Kiegészítik ezt saját élményeim légi-riadóról, bombázásokról, ágyútűzről, rommá omlott házakról, nyakukban előre irányzott körtáras géppisztollyal érdekező katonákról. 1945 nyarán gyalog mentünk anyámmal „rongált Budának” leomlott házai között a Kelenföldi pályaudvarról a Gellérthegyig, majd a Budagyöngyéig. Másnap pedig a kíváncsiság fölvitt a Várba, hogy jól lássam a Dunába lógó hidakat, és megnézzem a Palota romjait. Ide már nem engedtek be. Mindent elvittek a fosztogatók, mondta az őr. Éjjel mégis belógtam, kerestem a kincseket, amíg egy falrész rám nem omlott. Beszorultam. Anyám hangja szabadított ki: „búj át az ágyamba, kisfiam, rosszat álmodtál”. Egy ajtólaapon ébredtem, azon ágyaztak, mert a dívány rugózott felső része az ostrom során megsemmisült, mint sok minden más. De az utcákon ekkor már nem voltak halottak. Velük majd ötvenhatban találkozom – „döglött” villamosok és leomlott épületek előtt. Soha nem felejttem a város újabb ostroma után a fiatal orosz katona tenyérszerű vastagra összenyomott fejét a Mária Terézia (ekkor: Kilián) laktanya előtti úttesten. Villamos még nem járt, szovjet tank mehetett át rajta, s ezzel ő is az eltiportak közé került – a győztesek soraiból.

Ekkor sem írtam naplót. Szörnyen sajnálom, de annyi minden történt velem és körülöttem, hogy nem értem rá. Ráadásul hiányzik belőlem az a képesség, ami most különféle módokon ragadott meg a Nemzeti Emlékezet Bizottság 630

oldalal – *Naplók az óvóhelyről* (2021) című – kötetének elolvasása közben. Az alcímben furcsállom a napjainkban alaposan lejáratos „civil” szót, hiszen a város polgárait nevezik így a szerkesztők. Igaz, az *Idegen szavak szótárának* 1989-es kiadása szerint a civil szó jelentése: „polgári, nem katonai”. Máshol hozzát teszi, hogy a „civis” jelentése polgár, gazda vagy iparos, de – a kötelező marxizmus szellemében – kiegészíti ezt a „tehetős” és a „jómódú” jelzővel. Czuczor és Fogarasi szótárából e latin (és nem német) eredetű szó még hiányzik, hiszen olvasói ismerték a jelentését, s a polgárságra jellemzőnek inkább műveltségét, viselkedését tartották, mint az anyagi javakra utaló fogalmakat. Azért hangsúlyozom ezt, mert a kötetben megszólaló szemtanúk polgári öntudattal látják a világot: fontosabb számukra lelkierejük, értékrendjük, emberségük, segítőkészségük, mint elpusztulóban levő anyagi javaik. Sehol nem írják, de hiszik, hogy a házak, otthonok újjáépíthetők. Életvagyukból, neveltetésük szelleméből magától értetődően következik a kitartás. Feltétlenül bíznak cselekedeteik sikerében.

1944 decemberében – az utolsó vonatok egyikével – elmenekültünk Budapestről, ostromnaplót ezért sem írhattam. Nem tudható, ha itt maradunk, túléljük-e a következő hónapok szörnyűségeit? És azért sem írtam naplót, mert még a Fenyves utcai elemi iskola negyedik osztályába kellett volna járnom, s az írást feladatnak tekintettem, nem önkifejezési lehetőségnek. Mindezt csupán azért bocsátom előre, mert a romok szemtanújaként olvastam ezeket az ostromnaplókat.

Budapest polgárai 1944. március tizenkilencedike óta abban a tudatban éltek, hogy inog körülöttük minden, amit megszoktak. Légibombák szakították be a tetőket, döntöttek le emeletek, öltek meg ismerősöket: és mintha az egész világ irreálissá vált volna – megkezdődtek az elhurcolások. Tömegesen a zsidóké, kisebb számban németellenes keresztényeké. Az életforma addig a mindennapi döntések áttekinthetőségét hordozta magában, a megszállók jelenléte, majd a város harctérré változása mindent kimozdított megszokott helyéről: gyerekek és felnőttek pillanatonként különböző meglepetésekkel szembesültek. (Ugyan kinek jutott volna eszébe ez év júniusában, hogy szeptemberben nem kezdődik meg a tanév?) A papírra vetett emlékezésekben többnyire arról van szó, mit kellett tenni Buda és Pest polgárainak azért, hogy a rájuk zúduló veszélyek ellenére életben maradjanak. Amit sokszor néhány korty vízért, halálra sebzett lovak húsának egy darabjért kockáztattak.

A nálam hét évvel idősebb Marót Miklóst később személyesen ismerhettem. Noha népszerű útikönyvíró volt, naplója kiadására (másokkal együtt) nem gondolhatott. Az bizony nem illett a besúgókor szak túrés határai közé. Idősebb barátaim arról suttogtak, hogy Mátrai László az Egyetemi Könyvtárban menedéket biztosított néhány „túrt” szakembernek, köztük neki. Miklós kevésbé hatásosan egyensúlyozott főnökénél, aki az akadémiai tagsággal járó kiváltságokért már a negyvenes években belépett az egyedül üdvözítő pártba. Heller Ágnes könnyen ír gyűlölködve Mátrairól: fölötte akkor is ott lebegett marxista barátai védőpajzsa, amikor szembekerült az éppen uralkodó szellemi áramlattal.

A főigazgatónak „rossz származásával” (és előéletével) ügyeskednie kellett lehetőségei – és kiváltságai – megőrzéséhez.

Nem tagadhatom, a futólagos ismeretség is közrejátszanak abban, hogy Marót naplójának kalandos szelleme jobban megragadott a többi történetnél is. Az ostrom idején tizenhét éves fiúnak – és édesapjának – minden oka megvolt, hogy ne akarjon (akarjanak) eleget tenni a katonai behívóparancsnak. Marót azon kortársai közül, akiknek ez nem sikerült, kevesen maradtak életében. Hősünk – mert naplója tanúsága szerint „hős fiú” volt – vakbél panasszal befeküdt a vadonatúj – Kút völgyi úti – OTBA kórházba, ahol az orvosok némi habozás után – 1944. december 21-én (!) megműtötték. Könnyen lehet, hogy erre kizárólag ebben a csillogó-villogó, a kor legmagasabb technikai és szakmai színvonalán kivitelezett, válogatott orvosokkal és személyzettel mindössze egy éve működő intézményben kerülhetett sor. A nyilas rémuralom légkörében az operáló orvos nyilván átérezte a fiú helyzetének veszélyességét. Maróton tehát a tényleges fájdalmak hiánya, a gyulladás kitapinthatatlansága ellenére elvégezték a beavatkozást, mert nem láthatták előre, hogy 25-ére a kórház súlyos harcok középpontjába kerül. A műtét után lábadozó, közben mindenre kíváncsi fiú a lövöldözés hangzavarában romantikus álmodozóként írta: „Csöndet, csöndet szeretnék! Halkan orgonálni egy félhomályos gót templomban. Rajzolni valahol egy túlvilági eszményi világban. Énekelni egy vegyeskórusban, vagy aludni és egy jobb világban felébredni. Eh, csöpögő szentimentalizmus.” Másnap kíváncsisága legyőzte félelmeit: a pincéből fölmászott a romos első emeletre, hogy lássa a realitásokat. Itt még ijesztebben hallatszottak: „az aknarobbanások, az üvegcsörömpölés, és sokszor az épületbe becsapó gyalogsági lövedékek...” Aztán visszatért ágyába: „Brr! Az izgalom éjfél után 2 órakor hágott a tetőfokára. A csendes szuszogó (beteg)szobát beszélgetés, vitatkozás verte fel. – »tt vannak az oroszokra« – ébredtem fel.” A kórházat gyorsan elfoglalták. A fiú további sorsa kedélyesen kezdődik, a tragikusnak várt következő éjszakát átaludta, miközben körülöttük változó sikerrel folynak a harcok. Öt napot töltött a Kút völgyi pincéjében, majd munkára fogták a „munkálkodó állapotban levő férfiakat”, köztük a frissen operált fiút. A továbbiakban először megjárja a János kórház (valamelyik) pincéjét, majd Budakeszire vezényelték, s itt kezdődnek elképesztő kalandjai.

Györffy István naplója a Mária utcai szemklinika ostromáról (amit 2015-ben már olvastam a *Magyar Szemlében*) Marót budai élményeinél részletesebben és szakszerűbben mutatja be a Pesten történeteket. Ahhoz, hogy a klinika az ostrom alatt működőképes maradjon, szükség volt Györffy doktor kiemelkedő vezető-képességeire. A lehetőségek általa kitégítot határáig gondoskodott a személyzetről, a betegekről, az épületről, óvta a műszereket. Erősen korlátozott körülményei között vigyázott a higiénéjára, a tisztálkodási lehetőségekre, a táplálkozásra, a magatehetetlen sebesültek ellátására. *Kórház az ostromban* című naplója arról tanúskodik, hogy erőfeszítései eredményesnek bizonyultak. Meggyőzően állítja, hogy többnyire helyesen döntött áttekinthetetlen körülmények között is. Egy

szakmailag fölkészült, találékony, talpraesett, gondoskodó típusú felnőtt ember világlátása teljesen más távlatot ad a leírtaknak, mint a kamaszként ábrázoló fiatalemberé lehet.

Külön érdekessége, ahogy az ostrom utáni nehéz időszakban is föltalálja magát. Egyebek között kihasználja városnézésre és rokonkeresésre, hogy Malinovszkij marsall a klinikától kér új szemüveget. Még az is hihető, hogy a szovjet hadsereg parancsnoka (inkább orosz regényekből, mint személyes tapasztalatokból ismerhető) „kulturált úriemberként” viselkedő segédtisztet tartott maga mellett, aki persze élve a parancsuralmi tekintéllyel személygépkocsijának – harckocsik rovására is – elsőbbséget biztosíthat a dunai átkeléshez is. Ez a felfedező kirándulás az ellenpontja a fosztogatóknak és az értelmetlen parancsokat osztogató tiszteknek. Az viszont nem zárható ki, hogy a szerző – vagy más – utólag kissé „megsimogatta” a szöveget, ami emlékezéseknél nem ritka.

Marótnak szerencséje volt: olyan betegigazolást kapott, amit páratlanul kalandos menedékkereső útja során majd mindenütt méltányoltak. Hősünk nem indulhatott egyenesen a szüleihez, hiszen Kút völgy és vízivárosi lakásuk között húzódott a front. Szinte hihetetlen hogyan sikerülhetett – jórészt gyalog – Pesthidegkúton, Solymáron, Óbudán, Újpesten keresztül – a még javában folyó harcok közepette – pesti ismerősökhöz-rokonokhoz eljutnia. „Állattá sülyedtünk”, állapította meg január 5-én. 10-én így számol be élményeiről: „Szívfájdítóan, halkán havazott. Eltemette a (dőglött) lovakat, aknákat, romokat. Az orosz főhadnagy sikeresen rálépett egy behavazott aknára. Fél lábának vége. Nagyon biztató lesz hazamenni.” Nem derül ki, sejti-e ez milyen nehéz feladat. A bejegyzés nyelve rögtön három különböző nézőpontot rögzít. Az, amit a hóról ír, egyszerre tanúskodik szépirodalmi fogékonyságról, képalkotó tehetségről és pillanatrögzítő megfigyelésről. A főhadnagy balesetének akár szemtanúja is lehetett, de fél lába elvesztését nyilván utólag teszi hozzá. A továbbiakban sülyedő hajón érzi magát, de bízik benne, hogy életben marad. A Csengery utcába menne nagyanyjához, de január 14-én még Újpesten ül.

Marót tapasztalta, hogy Budán súlyos harcok dúlnak, de vajon miért gondolta – megbízhatatlan hírfoszlányok alapján –, hogy a pesti oldalon jobb a helyzet? Föltételezte, hogy Buda – a hegyekkel (a védők ellenállása a Gellért-hegyen és a Csaba utca lejtőjénél tartott legtávolabb), valamint a „történelmi” Várral – nehezebben bevehető erőd a homoktengeren álló Pestnél? Mindenesetre a napló szerint Pünkösdfürdőnél talált egy csónakost, aki – sok pénzért (a baj magyar vámszedői sem hiányoznak a naplókából) – átvitte a zajló Dunán. Pesten a *Nemzetőr* január 9-ei számában még azt olvasta, hogy a nyilasok – jegyzi meg gúnyosan – egy képzetlen pártmegbízottat neveztek ki Budapest katonai parancsnokának. Közben a londoni rádió (évtizedekig a legmegbízhatóbb hírforrás!) arról számolt be, hogy az oroszok már elfoglalták a Kerepesi temetőt. Ha jól értem az itt nagyvonalúvá váló „naplót”, 15-20 napi „menetelés” után jutott – a rommá lőtt Angyalföldön keresztül – a Városligetbe, majd a Thököly útra, ahol tartósabb baráti fogadtatásra talált. Az ablakok – „természetesen” – az „alig

sérült” házban is mind kitörtek, de itt végre otthonosan érezhette magát. Megnyugodhatna és várhatná a helyzet rendeződését, de a kíváncsiság tovább sodorja. Belekezd a szétlőtt város fölfedezésébe. Fölkeresi ismerőseit és rokonait, s a túlélők örülnek neki. Ne felejtjük, tizenhét éves, keresi a társaságot, de a többi naplót olvasva is azt látjuk, hogy a pincék zártságából szabadulóknak nagy esemény volt az egymásratalálás. Marót március 1-én ér végre Budára, szüleihez, ahol a napló befejeződik. A késői olvasó élvezi a kalandokat, megcsodálja a bajban levők egymás iránti segítőkészségét, s hozzáteheti: „Szép volt, fiú!”

A naplók íróinak a körülményei különböznek, Marót Miklós kamasz szeme sok tekintetben ugyanúgy látja a rombolást, a romokat, tapasztalja az életveszélyt és a győztesek viselkedését, mint idősebb társai. Egybevágó megállapításuk, hogy a „harcoló” egységek ritkán fosztogattak, főleg „nyemeceket” és fegyvert kerestek. Utánuk több hullámban jöttek a fosztogatók, a nőket követelők. Mindegyikük óragyújtó, de sokan azt is tönkreteszik, amit nem visznek el. Főlöszlegesen is rombolnak a bosszúállás szellemében, s bizony ölnek is. Különösen veszedelmesek a lövöldöző részek. Az alkohol oldja feszültségüket, és elsodorja gátlásaikat. A naplóírók valamennyien találkoztak a győztesek bosszúvágyával, azzal, hogy az iskolai közmondásként tanult „vae victis” (jaj a legyőzötteknek) valósággá vált. Megidéznek „jó” oroszokat is, akik kenyeret hoztak. (A szovjet jelzőt senki nem használja, holott többen észrevették, hogy nem minden katona orosz.) Mivel harckészségüket osztálygyűlölettel fűtötték, orosz nyelven „burzsujt” emlegetve lövöldöznek öregurakra is. Előfordul, hogy ártatlanokat belelőnek a velük ásatott sírba, de az is, hogy a hadsereg rendfenntartó egységei megelégedik a garázdálkodásukat. Nem ritkaság, hogy a „malenkij robotra” hurcoltak többé soha nem térnek vissza, jegyzi meg nyilván utólag néhány naplóíró. A gulágról senki nem tud még, ahogy a náci haláltáborokról sem. Ugyanakkor mindenki tisztában volt azzal, hogy ezek a katonák szabadították meg őket a „németektől és nyilasoktól”, akikkel személyesen ritkán találkoznak, de akiktől okkal rettegnek. A polgárok közül kevesen hittek a „végső győzelemben”, a naplóírók világosan látták, hogy a borzalmak oka Hitler vezér és kancellár, aki városukat „Budapest erőddé” nyilvánította, hogy lassítsa az oroszok előrenyomulását. A pincelakók, romok között bujkálók arra biztosan nem is gondoltak, hogy mindezt a rájuk váró hamisság szellemében negyvenöt évig kénytelenek lesznek a – megkönnyebbülést jelentő – „felszabadulás” fogalmába sűríteni. A valódi élményeikről évtizedekig hallgatni kell, legföljebb a családi asztalnál szólták el magukat.

Több szempontból kiválik a naplók közül Juhász Eszter németül írott beszámolója. Távollevő Judit húgának azt ígéri: „megkísérlem élményeimet naponta följegyezni, hogy ha egyszer végre hazajössz, képet kapjál erről az időről és eseményekről”. *Ostromnapló. Budapest, 1944–45* című írása szembesíti az olvasót a műfaj közös jellegzetességével: azzal, hogy a későbbi tapasztalat majdnem mindég módosítja a megörökített élményeket. Ennek az írásnak a nyelvezetéből – az évszámok ellenére – helyenként a Kádár-kor szelleme sugárzik. Az eredeti

fogalmazvány nagy valószínűséggel elveszett, mert azt a szerző – ismeretlen időpontban – letisztázta. Az így készült gépiratát helyezték el az Országos Széchényi Könyvtárban. Ezt az átfésült változatot fordította aztán Juhász Judit magyarra. A szöveg jóval írója – és a fordító – halála után vált véglegessé, a kötetben ez a több kézen átment szöveg olvasható. A szerkesztők aligha tehetek mást, a 2018-ban digitális magánkiadásban megjelentetett szöveget kellett közölniük. Érdekes lehetne a német nyelvű szöveg összevetése a fordítással, de ez sem változtathatna azon, hogy az egyidejű szöveget nem ismerhetjük. Ebben a formájában ez az ostromnapló áll legközelebb a szépirodalmi alkotáshoz. Nézőpontja és hangulata fölötte lebeg a mindennapok zaklatottságának, noha szerzője föltehetően hitelesen rögzíti a vele történeteket, általa látottakat. A megfigyelő részese a leírtaknak, az olvasó előtt mégis minden úgy jelenik meg – Juhász Eszter fölfogásában –, hogy egyaránt érzékeljük távolságtartását a szereplőktől és az átélt – akaratlanul meglágyított – borzalmaktól. Aggódó anyaként is személytelen szeretettel ír kétéves kislányról, mintha ez is része lenne annak a tökéletes társadalmi szerepnek, amit igen következetesen megvalósít az ostrom egészen rendkívüli megpróbáltatásai között.

Mindenben eleget tesz a hagyományos polgári eszményeknek: egyebek mellett hű feleség. Kívülállását a körülötte zajló világtól olyan átütő erővel érzékelteti, hogy magától értetődőnek vesszük azt a baráti szellemet, amivel az emberpróbáló nehézségek között együttműködik más férfiakkal, köztük férje munkatársaival. A saját felsőbbrendűségének tudatát árasztó német hadsereg katonájában is fölfedezi az otthonától elszakadt szerencsétlen fiút, akiknek érzelmi támogatásra is szüksége van. Többnyire megértően ír az oroszokról is. Látja és átéli garázdálkodásukat, semmit nem szépít viselkedésükön, de oly mértékben meg tudja őrizni a maga sérthetlenségét, hogy még a nemi erőszaktól sem retteg, veszélyét szinte csak mellékesen említi. Ugyanakkor jóindulatú szemléletéből kilépve igen tudatosan vállal ellen- és rokonszenv nyilvánításokat. Kevésbé hiteles „osztálytudatossággal” gúnyolja és ítéli el néhány idősebb rokona és nőismerőse „régimódián” úriasszonyos viselkedését. Hasonló távolságtartással beszél a nyilasok hallomásból ismert rémtetteiről, és a nácik háborús bűneiről. Műveltsége messze átlag fölötti, szépirodalmi olvasmányainak hatása helyenként hivalkodóan mutatkozik szövegében. Miközben dörögnek a fegyverek, belefeledkezik az írásba – néha annyira, hogy inkább tudatos elbeszélőnek, mint szemtanúnak tarthatjuk. Ahogy mindenki másnak, neki is világos, hogy egyszer véget ér az ostrom minden megpróbáltatása, s ha sikerül neki – és nekik – a szörnyűségeket túlélni, minden más lesz. Anélkül, hogy különösebben foglalkozna vele, tudja a németek ideje lejárt, hazája orosz uralom alá kerül. Ettől nem retteg, mint annyian mások, nem számol az újrakezdés nehézségeivel. A szörnyűségek mélyén arról álmodozik, hogy az ostrom után azonnal beülnek apjával – „békebeli körülmények között” – vacsorázni a Gundelbe.

Juhász Eszter az ostrom kezdetén huszonegy éves fiatal anya, Miklauzic Istvánnak, a Gamma igazgatójának a felesége. Nem is csak a felesége, de

a család tulajdonában levő gyárban munkatársa is. Apja – Juhász István – ugyan is nemzetközileg elismert feltaláló, aki hadiipari találmányával tette jelentős vállalkozássá cégüket. Túlélési erőfeszítéseik közben a mérnök férj az ostrom előtt, alatt és után is mindent elkövet, hogy a rábízott gyárnak gondját viselje. Eszter magától értetődőnek tartja, hogy munkát vállalt, noha nyilván nem szorult rá a fizetésre. Az események zűrzavarában is rengeteg dolgot csinál – vagy éppen megcsinál, elintéz. Látásmódját és viselkedését mégis – ahogy fentebb utaltam rá – a polgár-úriasszony öntudata határozza meg. Apja Svájcban tanította, s talán ez is közrejátszik abban, hogy a mindenestől sajátjának vallott magyar világra némi felsőbbsséggel tekintsen. (Ne felejtjük: eredetileg német nyelven írt!)

A körülötte dúló viharban is mindég megőrzi kiváló kapcsolatteremtő képességét: noha fölülről néz az „egyszerűbb” emberekre, az egyenrangúság szellemében érteti meg magát velük. A naplóíró önképe szerint kivételes lelkierővel mindvégig ápolja szépségét, őrzi találékonyosságát, talpraesettségét. Bátor szelleme átítatja a napló minden sorát. Végül a legnagyobb természetességgel és kemény fizikai munkával teszi rommá vált lakásuk egy szobáját lakhatóvá. Férjével nagyon fölkészülhetnek életük nem várt fordulatára: mindvégig bőségesen van pénzük és szükségletüknél nagyobb élelemtartalékuk. Sokat segítenek rokonoknak, ismerősöknek és majdnem ismeretlennek is. Az ostrom végén a naplóíró kilép – vagy kiszökik – a budai ház, a férje és fia világából, gyermeki kötelességtudata átviszi a Dunán özvegy apjához, akiről annyit tud, hogy egy alig ismert nő lakásán kapott menedéket. Miután átért, az idős feltaláló és „gyártulajdonos” már a Katonapolitikai Osztály hírhedt Andrassy utca 60. alatti fogdájának lakója. Innen ugyan máshová viszik, de még ki kell szabadítani. Eszter személyiségének meghatározó tényezője, hogy – miközben éli a maga életét – összebarátkozik az apja gondját magára vállaló fiatal – és önálló – nővel, aki később mégis feleségül megy Eszter (és Judit) apjához. A napló nyelve az ostrom utáni rövid időszakról szólva kissé módosul, eltűnnek az irodalmi modorosságok, előtérbe kerülnek szűkös mindennapi életük élményei. Olyan könnyed hangon, mintha mindég ehhez szoktak volna. Elgondolkodtató viszont, hogy Juhász Eszter, ez a kiemelkedő képességű, színes egyéniség, ez a találékony, mindent megfigyelő és a látottakat a hitelesség igényével rögzítő fiatal nő az ostrom után teljesen beleolvad az ismeretlenségbe – ha itt olvasható naplója végül nem kerül nyilvánosságra.

Váltsunk más hangra: Anya és lánya Szenteste délelőttjén az Attila utcából aprósüteményt visz a Lánchidat őrző katonáknak. Délután – akkori szokás szerint – „éjféli” misére mennek. Másnap pedig olyan veszélyes lesz otthonuk környéke, hogy kénytelenek leköltözni az óvóhelyre. Itt pedig milyen is lehetne más a mosakodás, mint „mókás”? A pince, a sütemény, a mise és a mosdás közös élménye sok budapestinek. De a huszonnégy éves Fáy Hildegard a pincében felfedezi, hogy ott nem ő az egyetlen fiatal. Rátalál három látásból ismert másik lányra és négy fiúra: „gimnazista, egyetemista, főiskolai hallgató(k).

Nagyjából ismerjük egymást – írja – most itt az alkalom a barátkozásra.” 1944. december 29-én – a bombázások és ágyútűz kellős közepén – megalapítják a *Kibombázott Ifjak Clubját* (KIC). Szinte hihetetlen, a társulás működni fog a legszörnyűbb feltételek között is. Hildegard humorában megőrzik vidámságukat. Vészhelyzetekben összefognak, mentenek, erejük megfeszítését kívánó bajokat hárítanak el, ha úgy adódik, házaspárt játszanak. Ötletesek, talpraesettek. Szörnyülködnek, de teszik, amit a szükség kíván. A naplóírónak szerencséje is van: társai nem tudnák megmenteni a nemi erőszaktól, de a rátámadó részeg orosz katonát kapitánya leüti, s ezzel az elkerülhetetlennek látszó veszélyt elhárítja. A napló jóízűen és életszerűen számol be arról a rengeteg eseményről, ami a hosszú ostrom alatt átéltek. Nem csupán az épület omlik lakóira, de a megszokott életforma is. És minden, amit addig fontosnak tartottak.

Dúl a véres háború, de február a farsang ideje: az ostrom viszontagságainak közepén is nevetni kell. „Mindenkit meghívtunk” – írja Fáy kisasszony. – „Jöttek is székestül, sámlistól. Nagy trallalázással bevonult a KIC.” A műsor beköszöntő verssel kezdődött: „Sok kosztól feketült arcok, örvendve köszöntlek...” és további tizennyolc sor. Ha nem is mind hexameterben, de verstani szabály szerint. Tanúsítva az egykori diákok irodalmi tanulmányainak magas színvonalát. Házukkal szemben a Roham utca neve Buda 1686-os visszafoglalására emlékeztet. Az ottani romok közül 1945. február 12-én „egy eddig nem ismert terepruhájú alak” kapaszkodott ki. „Az első orosz katonát!” A jószívű Hildegard házuk pincéjében ápolgat egy lázas beteg „kis ukrán” SS-katonát. Nincs más lehetőség, át kell adni az őrzőnek. Ezzel a barátságos pillanat meg is változik: a napló írónak nemcsak humora, de fejlett hatásteremtő képessége is volt. Drámaivá formált beszámolója szerint rémülten állt az udvarra nyíló ajtóban, a szovjet járőr az ukránt egy hordágnak használt ajtólapra fektette. A „fiú tekintete megkeres, mintha köszönetet mondana. Aztán kisimul az arca, szembenéz a fegyverrel. Lerohanok... A lövéssorozatot egy pincezugba kuporodva hallom. [...] Imádkozom és potyognak a könnyeim.” Az emlékezők szerint nem ő volt az egyetlen hadifogoly, aki így végezte. Hiába igyekszik Hildegard humorral fűszerezni az átélteket, nem hallgathatja el, hogy a szomszéd Pauler utcában agyonlőttek egy lányát védelmező édesanyát is. Ő amint lehet, átkel a Dunán: kíváncsisága Pestre viszi. Ennél könnyebb vállalkozás, hogy fölsétál a Várba, és megnézi a folyóba robbantott hidakat és a Palota omladékait. Az utóbbi helyen Erzsébet királyné hermelinnel szegett bordó palástjának egy darabkáján sáros, kormos lábnyom vonja magára tekintetét. Az épnek látszó parkettán „Nagy, fekete hangversenyzongora, teteje nyitva, benne szalma és abrakmaradványok. [...] A földön szétszórt papírdarabok. Felveszek egyet. Levél Kairóból. Piramisrajzú hotelemlémával. Megszólítás: »Kedves Szüleim...« aláírás: »szerető lányuk, Paulette.« Széttépem, ne olvassa senki.” Nem csupán jó megfigyelő, de és ügyes hatásvadász is. A KIC humorral töltött zárszámadásával fejezi be naplóját: eszerint a lányok följajlanlják, hogy minden fiús anyának levelet írnak, de mivel abban a fiúknak nemcsak jó kosztot, de szűkebb mellényt

is javasolnak, tiltakozásba ütköznek. „Ezt látva a lányok bejelentették, a felebaráti szájalom és szeretet arra indítja őket, hogy szándékukat tárgytalannak tekintsék. – Megállapítottuk, nagy vesztesége a háznak, sőt a Krisztinának, hogy feloszlunk... de hát ez az élet!” Tanulni akarnak és élni. Az életvággyal telített lány aligha számított a megbízhatatlanság bélyegére. Késői olvasója megbízható tudósítást olvashat tőle az ostromról általában, és különös szeretettel Krisztinaváros megpróbáltatásairól.

Kolozsi Piroska, aki Érszentmihályról menekült Magyarországra, és kapott a Bécsikapu téri lutheránus templom papjától szerény megélhetési lehetőséget. Naplójában a leggyakoribb csapásról számol be: „délután három órakor találatot kapott a házunk”. Voltak, akik a romok alatt maradtak, volt, akit két nap alatt kiástak. A borzalmak naplója január 19-én abbamarad, noha írója túlélte az ostromot. Sokkal később mesélt kötetünk egyik szerkesztőjének arról, milyen nehéz volt „normális embereknek” elviselni a háborús mindennapokat. Például azt a látványt, hogy az úton sorba rakott német halottakon könnyörtelenül átgázoltak az orosz katonai autók. Szélsőségesebb, s talán nem is az ostrom napjaival egyidejű élménye, hogy amikor kivezényelték temetni, ők a lódögöt a gödör aljára dobták, erre fektették az embereket. Ebből óriási „patália” kerekedett. Az oroszok parancsára ki kellett húzni a lovat, azok kerültek felülre, a németek alulra. Az viszont hihető, hogy erről „hallgatni kellett”, ahogy évtizedekkel később – ugyancsak túlélte kitelepítés, üldöztetés után – mondta. (Mégis férjhez ment, gyereket szült, és 2017-ig élt.) Báró Rudnyánszky Éva fölháborodásait fékezve igyekezett tárgyilagosan beszámolni életük elviselhető, és majdnem elviselhetetlen eseményeiről. A naplót karácsonykor kezdte el, és február 2-án hagyta abba: miután az előző napon kétségbeesett: „Egész nap járnak a rablók, még tartják a Várat, és nem adnak föl minket. Mami beteg, vizünk nincs. Meg kell halniuk a budaiaknak. – Már mindenki csak az életét menti, nem számít semmi, csak élve kikerüljünk innen...” Sikerült: túlélte az ostromot, 1947-ben leérettségizett, aztán egész életében viselte származása bélyegét, de két lányát fölnevelte.

Egy Zsigmond téri szabó lányai – Rille Mária és Teréz – tanulással akartak kilépni szüleik szegényes életformájából. Az ostrom földúlta terveiket és megszokott életüket: Mária naplójában a városközponttól távolabb látott eseményeket örökített meg. A családdal történeteket Teréz kiegészítéséből tudhatja az olvasó. Az élmények a lányok korkülönbsége miatt némileg mások, mégis közősek. Mária és Teréz származtak a legszegényebb polgári rétegből, és amire érdemes fölfigyelnünk: az ostrom után az ő apjuk hozta a legnagyobb személyes áldozatot családjá megélhetéséért: vidéki munkára, ingázó életformára kényszerült. Az ostrom tehát nem csak írogató lányaitól követel emberpróbáló erőfeszítéseiket és bátor találékonyságot. A háború okozta általános nyomorúságot talán ez, az adott körülmények meglepő részleteiben szegényebb írás fejezi ki.

Bátran vállalja a megpróbáltatásokat a mindég éhes naplóíró kamasz, Tolnai János is. Aki azzal lepi meg az olvasót, hogy benyomásait igyekszik életképekké átformálni, ezért naplóbejegyzéseire hosszabb jegyzeteket fűz. Ezekbe foglalja

össze a napi események előzményeit és következményeit. Vállalkozó szellemű fiú, ahol talál élelmet, megszerzi. Ha rákényszerül, végzi a „malenkij robotot”, de ebből a csapdából minden lehető és lehetetlen alkalommal megszökik. Így folytathatja emlékek gyűjtését és megörökítését. „Az éhség és szomjúság még mindég életünk része” – írja, s erről ő panaszkodik a leggyakrabban. Az emlékezés érdekessége, hogy hálás szeretettel emlékezik meg keresztapjáról, aki szerzeményeivel segítette családjukat. Nem titkolja, hogy egy nyilasnak hálálkodik, akinek tetteiről nem tud – vagy hallgat. Történetét azzal zárja, hogy keresztapjának sikerült a Várból kimenekülnie, s ezzel eltűnik az életéből: „Tisztában voltam azzal, hogy többet már nem látom őt az életben, hogy nem mer magáról vagy elérhetőségéről hírt adni. Sőt hazajönni sem, a zsidókkal való bánásmódja, azok legyilkolása miatt, hiszen tetteiért félnie kellene, súlyos büntetés várna rá.” Talán az ostrom után szerzett jogi végzettsége adott bátorságot ahhoz, hogy – föltehetően a kétezres években – vállalja ezt a rokonságot.

Cs. Szabó László 1945-ben azt kérdezte: „Félni annyi, mint élni?” – Régen ismert ostromnaplóját a kötet csak jegyzetben említi (*Két part*. Révai, 1945, 68–89). Megkereshetjük válaszát is, miszerint: nála „Kacag az egész óvóhely. Túlélünk az ostromot.” A neves íróval ellentétben az egyszerű polgárok nem ilyen egyértelműen megkönnyebültek és felhőtlenül bizakodók. Tapasztalataik – az átélt meglepetések – óvatosabbá tették őket, noha valamennyien abban bíznak, hogy túl vannak életük legszörnyűbb szakaszán. Nem ismerhették, de megfogadták Csé tanácsát: ellenálltak „csüggedésnek, éhségnek, fagynak, vízhiánynak, hazugságnak...” Rettenetes órákat, napokat, heteket éltek át. Ugyanannak a városnak más és más pontján, életkoruknak, műveltségüknek, gondolkodásuknak megfelelően fogták föl a fölfoghatatlant.

A kötetben olvasható tizennégy írás közül Csonka Pálné Warga Margité 2005-ben – Kaiser Anna szerkesztésében – már megjelent. Szerzője művelt, tájékozott asszony, nyelve és szemlélete a szépirodalomhoz közelít vagy talán annak is tekinthető. Ezzel együtt hiteles élményleírás, amiben a rögzített események érdekességénél határozottabban érvényesül írójának személyisége, és a háború előtti középosztály „népnevelő” szándékainak ritkán tetten érhető szellemisége. A 21. századi olvasó alighanem tehetetlennek érzi ebben, hogy közismert történelmi eseményeket a harmincas évek népszerű irodalmának pátoszával adja elő. Azon is eltöprenghet, vajon tényleg olvasta-e valahol máshol már a „kis névtelen hősről” szóló szerelmi történetét? Vagy csupán idegen elem az ostromélmények brutális közegében? A napló március 31-ei befejezés eszünkbe juttathatja Csé idézett gondolatmenetét. Csak egészen más itt a nyelv és a világszemlélet: „Újra fogjuk hirdetni, hogy a nagy áldozat nem volt hiábavaló. Fel-támadunk. S felcsendül szívemben a himnusz, a mindenség himnusza: »Dicsérünk Téged, nagy égi Teremtő, a mindenség nagy szent kara.«” Lehet, hogy ez ma már távolinak tetsző hang jobban illik az ostromot átéltek többségéhez Csé nyilatkozatánál. A jószándékot pedig elnyelték a „fölturbózott” osztályharc következményei.

Az életrajzok közül indokoltan a leghosszabb Lux Gyuláé, aki december 31-étől 1945. május 12-éig a többieknél nagyobb élettapasztalattal – benne az első világháború frontélményeivel – kísérte figyelemmel Orbánhegyi úti lakóháza mindennapjait. Ostromélményei csak részleteikben térnek el mások leírásaitól, de időrendi zárásaként megrendülve kérdezi: „hogyan fog ebből a pusztulásból felemelkedni ez az ország...”? Ezen a nyáron azonban sok minden történt, ami arra készítette, hogy szeptember 25-én ellentmondjon önmagának: „Elbuktunk! Elbuktunk? Nem. Nem. Igaz, hogy nagyon jól fejbekólintottak, éa ájultan hevertünk egy ideig. [...] Összeomlott lelkünkben egy világ, amelyet tervszerűen és tudatosan építettünk ki magunkban, és amelyben szerettünk volna életünk hátralévő részeiben élni. [...] Állandó rettegésben kell élni, mert nem tudhatja az ember, hogy mikor sújt le rá a végzet. [...] Pénzünk értéke fokozatosan romlik, a nyugdíj azonban nem emelkedik.” Mégis *hisz* az emberiség jobb jövőjében. Lux 1957-ben meghalt, a napló 2016-ban jelent meg először.

A németországi száműzetésben elhunyt Greszl Ferenc írásának kötetbeli változata – a szerkesztő szerint – „korábban több közlést is megért”. Nagykovácsi viszontagságait nem szoktuk beleképzelni Budapest ostromának történetébe, hiszen az oroszok már karácsonykor odeértek. Greszl, a helység plébánosa főleg az ezután történeteket írja le, beleértve azt, ahogy a kommunisták szinte azonnal átvették a hatalmat. Találkozott a „harcolókkal” és a garázdákkal, de az ország elhagyásához vezető üldöztetése a magyar politikai rendőrségen kezdődött. Hosszabb naplójának itt közölt része nem foglalja magában azt, hogy az 1946-os letartóztatása után miként hagyta el szülőhazáját, ahonnan kitelepítették német anyanyelvű híveit. Ritkán hallunk arról, hogy a világ proletárjait egyesíteni akarók 1945-ben arra kényszerítették a németekből álló vallási közösséget, hogy templomukban magyar nyelvű prédikációt hallgassanak, magyarul énekeljenek.

Végül meg kell említenem, Schulz Ernő és az ismeretlen keresztnevű Fejérpataky által leírtak – hely hiányában – nem részletezhető érdekességét is. Nem csodálkoznék, ha a fentiek ellenére a hadtörténészek leginkább Ottenreiter Károly különleges *Háborús naplóját* tudnák használni. Az ugyanis a maga rövidségében nem csak napokban, de órákban is meghatározza a körülötte történt eseményeket. A kötet sok személyes hitelű részlettel egészíti ki az olvasó – több vagy kevesebb – ismeretét az ostrom alatt átélhető borzalmakról. A hatalmas anyag átolvasását megkönnyíti, hogy mindegyik más hangon szól, másként látja és őrzi meg emlékezetében azt, ami történelmi művekben szükségszerűen egynek látszik.

A naplóírók adatait a szerkesztők – Mihályi Balázs és Tóth Gábor – jegyzeteiből vettem. Noha találtam néhány kisebb tévedést, elismeréssel kell nyugtáznom a szerkesztők munkáját. Főleg pedig azt, hogy – a Nemzeti Emlékezet Bizottság támogatásával – ezt az egyszerű olvasónak eddig jórészt hozzáférhetetlen anyagot összegyűjtötték és méltó kivitelben megjelentették.